

УДК 94 (477) "1941/1942"

Ніна Колісник

ЗМІНИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СТАТУСУ ОСОБИ В ПРАКТИЦІ РОБОТИ МІСЦЕВИХ СУДОВИХ УСТАНОВ НА ТЕРЕНАХ РАЙХСКОМІСАРІАТУ "УКРАЇНА" (1941–1944 РР.)

У статті автор досліджує особливості роботи місцевих судових установ, які своїми рішеннями вносили зміни у громадянський статус осіб, які проживали на теренах, підконтрольних окупаційній адміністрації Райхскомісаріату "Україна".

Ключові слова: громадянський статус особи, окупація, Райхскомісаріат "Україна", місцеві органи влади, судові установи.

Війни, як домінуючий засіб реалізації агресивних зовнішньополітичних програм правлячих еліт, супроводжують історію людської цивілізації впродовж усього її існування. Найбільшою з них стала Друга світова війна. Але й сьогодні війни стають атрибутом буденності, входячи у життєвий простір цивілізаційних орієнтирів та цінностей ХХІ ст. Тому вивчення особливостей функціонування окупаційних режимів продовжує залишатися актуальним завданням історичної науки. Тим більше, актуальність теми дослідження зростає, якщо згадати, що декілька місяців тому частина України виявилася загарбаною Російською Федерацією, а на теренах Криму постала нова для населення суспільна буденність, життя у системі кардинально змінених соціально-політичних та духовно-ментальних координат.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених реконструкції подій гітлерівського окупаційного режиму, встановленого на теренах України, поза полем зору науковців продовжують залишатися питання повсякденного соціального життя окупованого суспільства, встановлення нового або ж внесення змін до громадянського статусу особи, участі в них місцевих цивільних судів. Лише окремі проблеми функціонування судових установ на теренах Райхскомісаріату "Україна" (далі – РКУ) та окремі елементи порядку внесення ними змін до громадянського статусу цивільних осіб розглядаються у працях В. Шайкан [1, с. 123–134; 2, с. 56–65; 3], О. Гончаренка [4, с. 78–82; 5, с. 23–27; 6, с. 105–112; 7, с. 59–64; 8, с. 181–187; 9, с. 13–16; 10, с. 36–41; 11, с. 29–33; 12, с. 99–105], М. Куницького [13, с. 104–108; 14, с. 36–40; 15, с. 299–325; 16, с. 275–309] О. Лисенка [17, с. 56–74]. Цим порівняно незначним за обсягом напрацювань сучасних вітчизняних дослідників доводиться й обмежити аналіз історіографії проблеми.

Мета статті – провести аналіз судової практики в РКУ щодо виявлення особливостей порядку та меж внесення юридичних змін у громадянський статус цивільних осіб, які проживали на окупованих територіях.

У результаті успішної для Німеччини військової кампанії літа-осені 1941 р., частина України була загарбана вермахтом. Для управління відповідними територіями влітку 1941 р. створено РКУ – найбільше за територією та кількістю населення окупаційне адміністративно-територіальне утворення. Восени 1942 р. до нього приєднано ще частину окупованих територій. У результаті – на Україні постав "новий порядок", як його іменували гітлерівці, із системою тотальної економічної експлуатації, жорстокого фізичного терору, винищення окремих груп населення за етнічним та політичним принципом, обмеженням та позбавленням цивільного населення більшості соціально-економічних прав, формально наданих радянською владою.

Повністю соціальне життя в окупованій Україні не могло припинитися, адже значна його частина базових елементів взагалі не підвладна державно-правовому впливу. А такі питання, як встановлення часу народження та смерті, безвісної відсутності особи, зміна імені, прізвища та сімейного стану, взагалі потребують реєстраційної діяльності відповідних управлінських органів, які репрезентують публічну владу. Для цього в організаційній структурі органів місцевого управління створені відділи РАЦС, які й відали відповідною службовою компетенцією й мали право на здійснення цих фіксуючих дій. Інколи їх офіційна назва була іншою, але від цього їх призначення не змінювалося. Паспортно-реєстраційні заходи стали неодмінним атрибутом їх діяльності. Водночас зміна сімейного стану (особливо щодо припинення шлюбних відносин), встановлення часу та місця народження й інші питання контролю за встановленням та зміною громадянського статусу особи потребували інших, більш складних процедур і службових перевірок, у тому числі й судових.

Зазначимо, що службовці органів місцевого управління були переобтяжені завданнями, наданими безпосередньо німецькими адміністраторами. Тому покладати лише на них питання встановлення та зміни громадянського статусу особи з боку німецьких керівників виглядало б безвідповідально. Та, власне, й німецькі адміністратори, володіючи інформацією про рівень масових зловживань та корупції у середовищі працівників міських, районних та сільських управ, не

особливо довіряли місцевим управлінцям, а щодо паспортно-реєстраційних заходів узагалі проводили постійні переформатування типових зразків посвідчень особи, свідоцтв про народження тощо. Крізь пильний контроль окупаційної адміністрації не міг пройти жоден політичний чи расовий ворог Німеччини – у такому лейтмотиві реалізувалися заходи гітлерівців у сфері внесення змін у громадянський статус особи.

Потреба у встановленні та зміні громадянського статусу неймовірно загострилася на початковому етапі окупації. На окупованій території України опинилося немало осіб, які походили з інших місцевостей, а частина із них втратила документи, які засвідчували особу. Цьому сприяли як недавні бойові дії, так і радянська евакуація населення та устаткування підприємств, установ та організацій. Немало із евакуйованих так і не змогли потрапити до місць призначення, опинившись за лінією фронту. Немало радянських військовослужбовців, потрапивши в оточення чи дезертирувавши, намагалися будь-якими способами інтегруватися до місцевого соціуму. Усім їм потрібні були документи, які б засвідчили їх особу. Те ж саме відбувалося й під час окупації, коли особи, які потерпіли від бойових дій радянських партизанів та окупаційних гарнізонів і поліції, у масовому порядку зверталися до цивільних судів із позовами, у яких вимагали встановити час народження дітей і видати нові свідоцтва про народження тощо. До цього додалися й спроби жертв гітлерівських спецслужб порятунку від переслідувань та фізичного знищення. Передусім це стосується єврейського населення України, яке (за задумами гітлерівських верховод) підлягало тотальному знищенню. Тому, зазнавши переслідувань із перших днів окупації, ці особи залишали помешкання, де їх добре знали, й намагалися переховатися в інших місцях [18, с. 23–31]. Але для цього були потрібні документи, які б засвідчували неєврейське походження. Без документів, які засвідчували особу, успішно здійснити задумане було неможливо. Зазначимо, що поширеними були випадки, коли осіб, котрі не мали документів, відправляли до таборів радянських військовополонених або приєднували до груп євреїв і разом із ними розстрілювали [19, с. 3–7]. Відомі також випадки, коли позивачі вимагали від суду встановити факт їх хрещення у Православній церкві [20, арк. 1]. Звісно, що навіть отримання цього документа не гарантувало порятунку, але все ж певний шанс на збереження життя ці люди отримували.

Ще однією із причин масових звернень людей до судів із позовами щодо отримання відповідних документів особи стало те, що усе цивільне населення отримувало продуктові карточки. Норми видачі продуктів харчування поширювалися й на утриманців. Тому без наявних документів, які засвідчували особу неповнолітньої дитини або іншої особи, отримання мізерного у тих умовах продуктового набору було неможливим. Як уже зазначалося, із початком окупації завдання внесення змін до громадянського статусу осіб покладалося на відділи місцевих управ. У крайньому разі питання могло розглядатися у поліції, куди з'являлося ще й декілька місцевих мешканців, які могли поручитися за ідентичність особи затриманого [21, с. 32–39]. Щоправда, рівень покарання за виявлений обман був суворий. Навесні 1941 р., зі створенням місцевих судів, які розглядали цивільні справи, це завдання було у повному обсязі покладалося на цивільні судові установи (суди шліфенів – примітка автора). Досить поширеними справами, які розглядалися виключно у судовому порядку, стало припинення шлюбних стосунків. Суд, намагаючись будь-що примирити сторони, вимагав назвати певні підстави для винесення позитивного для позивача рішення. Цими підставами, як засвідчує судова практика, були подружня зрада [22, арк. 1, 18], вади здоров'я одного із подружжя, наприклад, неможливість мати дітей [23, арк. 1, 4], безвісна відсутність одного з подружжя [24, арк. 3, 7], у разі, якщо один із подружжя у попередньому шлюбі мав сімейні стосунки із євреєм [25, арк. 9, 10], побиття дружини чоловіком [26, арк. 1, 35, 37]. У останньому випадку, при проведенні процедури касаційного нагляду, гебітскомісаріат міг ініціювати кримінальне переслідування того з подружжя, який вчинив щодо іншого фізичне насильство.

Виключно у судовому порядку проводилася процедура оголошення особи безвісно відсутньою чи померлою [27, арк. 27–36; 28, арк. 9]. Звісно, що недавні масштабні військові дії стали причиною відсутності сотень тисяч осіб, про долю яких родичі нічого не знали. Але для здійснення певних дій, які врегульовувалися цивільним законодавством, їх родичі мали здійснити процедуру оголошення їх безвісно відсутніми. У цьому сегменті судового процесу спостерігається суттєвий відхід від встановлених нормативних приписів. Німецькі нормативні установки пропонували встановлювати десятирічний термін для оголошення людини безвісно відсутньою [29, арк. 28]. Українські шліфени часто діяли всупереч цьому правилу. Для рішень багатьох судів достатнім виявлявся й трирічний термін для оголошення людини безвісно відсутньою.

Однією з проблем, яка чи не щодня потрапляла на розгляд судів, стало одруження неповнолітніх осіб. Справа у тому, що в умовах масового вивезення української молоді на роботи до Райху, вони, намагаючись уникнути цього, прагнули оформити шлюбні стосунки. Але за тогочасними німецькими нормативними установками виключно особи, які досягали 21 річного віку, мали право на укладення шлюбу. Лише у виняткових випадках суди могли прийняти позитивне

рішення, дозволивши позивачам одружуватися. Теж саме вони могли здійснити й щодо неповнолітніх осіб [30, арк. 1, 2, 3; 31, арк. 4; 32, арк. 3; 33, арк. 3].

Різні перипетії воєнної доби ставали причиною того, що батьки втрачали документи на своїх неповнолітніх чи малолітніх дітей. Тому для встановлення часу й місця народження неповнолітніх дітей зацікавленим особам доводилося звертатися до суду. Поширеною причиною втрати документів дітей позивачі називали військові дії, які не так давно точилися у місцях їх проживання. Це було досить характерно для тих районів, які знаходилися у безпосередній близькості до прифронтових районів. Називався і той факт, що в результаті військових дій, усі документи, які знаходилися у відділах місцевих управ, були знищені [34, арк. 1; 35, арк. 1, 5; 36, арк. 1; 37, арк. 1].

Судова процедура передбачала опитування декількох свідків, які відповідали по суті справи. Лише після цього суд міг ухвалити позитивне рішення, яке службовими інстанціями передавалося до відділу РАЦС для виконання [38, арк. 1, 5, 6; 39, арк. 3; 40, арк. 7]. Свідки допитувалися лише при їх особистій явці до суду. У разі ж їх відсутності, справа не розглядалася, а осіб, які без поважних причин ігнорували виклик до шліфена, могли й оштрафувати [41, арк. 9, 10].

Поширеними були факти, коли батьки намагалися в судовому порядку зменшити на рік-другий вік своїх дітей. Та для них це було надзвичайно важливо. Ці справи набули особливого поширення у 1942–1943 рр., коли, як відомо, українська молодь у примусовому порядку відправлялася на роботи до Німеччини. Тому, зменшивши вік своєї дитини принаймні на рік, батьки отримували можливість врятувати її від примусового вербування.

Судді усвідомлювали істинні мотиви й прагнення позивачів по цих справах. Тому шліхтери (мирові судді – примітка автора) досить прискіпливо ставилися до вирішення даних питань, направляли запити за попереднім місцем проживання, вимагали будь-якого документального підтвердження факту народження дитини, викликали додаткових свідків тощо. Незважаючи на ці заходи, багатьом позивачам за допомогою свідків усе ж вдавалося зменшити вік дітей [42, арк. 1; 43, арк. 1, 2; 44, арк. 1, 6; 45, арк. 1, 7; 46, арк. 1, 5].

На судових засіданнях розпочиналися словесні баталії між батьками та свідками, з одного боку, та суддями – з іншого. Але, якщо обман усе ж виявлявся, справу передавали до кримінального суду, відповідно до рішення якого винних чекало ув'язнення. А оскільки досить часто шліфени виконували ще й функції шефенів (суддів у кримінальних справах – примітка автора), то розгляд цієї судової справи відбувався тут же [47, арк. 1, 5, 11].

Процедури всиновлення неповнолітніх дітей та встановлення факту батьківства також проводилися виключно у судовому порядку [48, арк. 1, 15, 16]. Для прийняття судом позитивного рішення вимагалось отримання від позивачів довідок про їх матеріальний стан, забезпеченість житлом – тобто, доведення того факту, що дитині буде краще мати саме цих батьків. Зазвичай, у всиновленої дитини змінювалося й прізвище, а відділ РАЦС уповноважувався видати їй батькам виправлені документи [49, арк. 1, 6, 10, 11].

Отже, у період 1942–1944 рр. будь-які зміни в громадянському статусі особи проводилися виключно у судовому порядку. До цього часу окремі дії могли здійснюватися службовцями органів місцевого управління РКУ. Після створення судових органів ця компетенція передавалася установам шліфенів. До відповідної підсудності шліфенів належали: встановлення особи, часу й місця її народження, зміна прізвища, надання права на одруження та розлучення, оголошення особи безвісно відсутньою чи померлою.

Список використаних джерел

1. Шайкан В. Стан системи судочинства на території Рейхскомісаріату "Україна" та військової зони в роки гітлерівської окупації / В. Шайкан // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 205–210.
2. Шайкан В. Німецька система судочинства та діяльність українських правових відділів у роки тимчасової гітлерівської окупації України / В. Шайкан // Безсмертя подвигу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 22 квітня 2005 р. – К.: ВПЦ МВС України, 2006. – С. 111–121.
3. Шайкан В. Повсякденне життя українців у роки німецької окупації. 1941–1944 / В. Шайкан. – Київ, 2010. – 80 с.
4. Гончаренко О. Функціонування правових відділів органів місцевого управління в системі судочинства Рейхскомісаріату "Україна" (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Часопис української історії / [За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура]. – Київ, 2009. – Вип. 14. – С. 78–82.
5. Гончаренко О. До питання про застосування окремих аспектів особистих немайнових прав місцевого населення у практиці окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату "Україна" (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. У 3 т. – Т. III. – Чернівці, ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка, 2009. – С. 23–27.
6. Гончаренко О. Особливості регулювання особистих немайнових правовідносин (право інтелектуальної власності) у період нацистської окупації України (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Сумська старовина: Науковий журнал з історії та культури України. – № XXIV. – Сумський державний університет, 2008. – 225 с.
7. Гончаренко О. Судова та управлінсько-розпорядча практика установ окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату "Україна" у сфері припинення сімейних правовідносин

(1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Часопис української історії [За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура]. – Київ, 2009. – Вип. 16. – С. 59–64. 8. Гончаренко О. Інститут шлюбу в системі сімейного законодавства окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату "Україна": аналіз нормативно-правової бази (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 22. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 181–187с. 9. Гончаренко О. Повсякденне життя українського населення крізь призму документів судочинства органів цивільної адміністрації Рейхскомісаріату "Україна" (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // "Історія повсякденності: теорія та практика": матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. / [Упоряд.: Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю.]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 151–153. 10. Гончаренко О. Українські мирові суди в системі органів правосуддя гітлерівського окупаційного апарату влади Рейхскомісаріату "Україна": організаційна структура, службова компетенція та основний зміст діяльності (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Випуск № 202. – Частина II. – Черкаси, 2011. – С. 36–41. 11. Гончаренко О. Громадянський статус місцевого населення окупованої України: аналіз нормативних заходів комендатур Вермахту та цивільної адміністрації райхскомісаріату "Україна" (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Мандрівець. – № 3. – 2011. – С. 29–33. 12. Гончаренко О. Повсякденне життя місцевого населення Рейхскомісаріату "Україна" у контексті функціонування окупаційної системи цивільних судів (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // "Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., [м. Переяслав-Хмельницький], 5–6 жовтня 2012 р. / [упоряд.: О. М. Лукашевич, Т. Ю. Нагайко, В. В. Коцур]. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 200 с. 13. Куницький М. Функціонування установ шліфенів та шефенів на теренах Рейхскомісаріату "Україна": аналіз судової практики (1941–1944 рр.) / М. Куницький // Часопис української історії / [За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура]. – Київ, 2014. – Вип. 29. – С. 104–108. 14. Куницький М. Судові засоби захисту прав та інтересів місцевого населення Рейхскомісаріату "Україна" (1941–1944 рр.) / М.Куницький // Мандрівець. – 2013. – № 6 (108). – С. 36–40. 15. Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату "Україна" управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.): монографія / О. М. Гончаренко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 600 с. 16. Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Рейхскомісаріату "Україна" (1941–1944 рр.): монографія / М. П. Куницький. – К.: ПП "НВЦ "Профі", 2014. – 564 с. 17. Гончаренко О. М. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату "Україна" та "військової зони". 1941–1944 рр. / О. М. Гончаренко, М. П. Куницький, О. Є. Лисенко. – К., 2014. – 151 с. 18. Гончаренко О. "Порятунок" як форма громадянського опору населення в умовах нацистського окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Соборність України: історична спадщина і виклики часу. Збірник наукових статей. – Випуск 3. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – С. 23–31. 19. Гончаренко О. Участь населення Київщини у порятунку євреїв-військовополонених (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Вісник Черкаського університету. – Випуск 77. – Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2005. – С. 3–7. 20. Держархів Полтавської обл., ф. Р-2763, оп. 1, спр. 14, арк. 1. 21. Гончаренко О. Проблеми геноциду єврейського населення Генерального округу "Київ" в матеріалах кримінальних справ на колишніх колаборантів (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Історія української науки на межі тисячоліть: 36. наук. праць / [Відп. редактор О. Я. Пилипчук]. – К., 2008. – Вип. 35. – С. 32–39. 22. Держархів Полтавської обл., ф. Р-2302, оп. 1, спр. 31, арк. 1, 18. 23. Там само, ф.Р-2763, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 4. 24. Там само, ф. Р-2302, оп. 1, спр. 45, , арк. 3, 7. 25. Там само, ф. Р-2302, оп. 1, спр. 2, арк. 9, 10. 26. Там само, ф. Р-2347, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 35, 37. 27. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 224, арк. 27–36. 28. Держархів Полтавської обл., ф. Р-2342, оп. 1, спр. 7, арк. 9. 29. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 224, арк. 28. 30. Держархів Полтавської обл., ф. Р-2302, оп. 1, спр. 50, арк. 1, 2, 3. 31. Там само, ф. Р-2357, оп. 1, спр. 46, арк. 4. 32. Там само, ф. Р-2357, оп. 1, спр. 44. 33. арк. 3. Там само, ф. Р-2357, оп. 1, спр. 38, арк. 3. 34. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 5, арк. 1. 35. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 7, арк. 1. 36. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 8, арк. 1. 37. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 10, арк. 1. 38. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 5, арк. 1, 5, 6. 39. Там само, ф.Р-2763, оп. 1, спр. 7, арк. 3. 40. Там само, ф.Р-2763, оп. 1, спр. 8, арк. 7. 41. Там само, ф.Р-2341, оп. 1, спр. 14, арк. 9, 10. 42. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 15, арк. 1. 43. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 16, арк. 1. 44. Там само, ф.Р-2763, оп. 1, спр. 17, арк. 1, 6. 45. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 18, арк. 1, 7. 46. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 19, арк. 1, 5. 47. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 13, арк. 1, 5, 11. 48. Там само, ф. Р-2763, оп. 1, спр. 21, арк. 1, 15, 16. 49. Держархів Запорізької обл., ф. Р-3077, оп. 2, спр. 2, арк. 1, 6, 10, 11.

Нина Колесник

ИЗМЕНЕНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ СТАТУСЕ ЛИЧНОСТИ В ПРАКТИКЕ РАБОТЫ МЕСТНЫХ СУДЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ РЕЙХСКОМИССАРИАТА "УКРАИНА" (1941–1944 ГГ.)

В статье автор исследует особенности работы местных судебных учреждений Рейхскомиссариата "Украина", которые своими решениями вносили изменения в гражданский статус лиц, проживающих на территориях, подконтрольных оккупационной администрации Рейхскомиссариата "Украина"

Ключевые слова: гражданский статус личности, оккупация, Рейхскомиссариат "Украина", местные органы власти, судебные учреждения.

Nina Kolisnik

CHANGES OF CIVIL PERSON'S STATUS IN THE PRACTICE OF LOCAL JUDICIAL INSTITUTIONS ON THE TERRITORY REICHSKOMMISSARIAT "UKRAINE" (1941–1944)

In the article author explores the features of the local judiciary, whose decisions made changes in social status of persons residing in the territory controlled by the occupation administration Reichskommissariat "Ukraine".

Key words: civil status of a person, occupation, Reichskommissariat "Ukraine", local authorities, judicial institutions.

УДК 94(477.7) "1944/1954"

Світлана Кислинська

ОСОБЛИВОСТІ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ ТА ВІДМІНИ КАРТКОВОЇ СИСТЕМИ 1947 Р. НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються особливості перебігу процесів грошової реформи та відміни карткової системи на території Південної України у 1947 р. Автор вважає питання, якому присвячене дослідження, доволі актуальним через необ'єктивність висвітлення радянськими істориками та таким, що вимагає подальшого вивчення. Основний зміст дослідження складає аналіз даного процесу, а саме, вказуються причини грошової реформи та відміни карткової системи у повоєнний час, на основі широкої джерельної бази виділяються та описуються особливості даного явища, порівнюються офіційне трактування органів влади та реальні думки пересічного населення. У статті досліджуються характерні методи впливу тогочасної командно-адміністративної системи на події та свідомість населення. Автор обґрунтовує закономірні наслідки грошової реформи та відміни карткової системи як для економіки країни в цілому, так і для широкого загалу зокрема.

Ключові слова: Південна Україна, п'ятирічний план, карткова система, грошова реформа, повоєнний час.

Однією із найскладніших сторінок історії України був період повоєнної відбудови країни, що проходив у неймовірному напруженні сил та можливостей народу. Актуальність дослідження цієї теми зумовлена необхідністю комплексного, неупередженого аналізу питання на території Півдня України, адже попередні дослідження радянських істориків мають низку серйозних недоліків, адже проводилися вони під впливом тогочасної тоталітарної ідеології. Лише на початку 90-х рр. XX ст. почали з'являтися об'єктивні, змістовні та цікаві наукові видання. Над питаннями повоєнного періоду працювали О. Бажан [1] В. Баран, В. Даниленко [3] та інші.

Ця стаття має на меті на основі доволі значної джерельної бази провести комплексне дослідження та аналіз перебігу процесів здійснення грошової реформи та відміни карткової системи у 1947 р. на території південної України.

Друга світова війна завдала величезних втрат економіці, культурі, освіті та іншим сферам життя країни. Одним із наслідків війни було складне становище фінансової системи держави. Позаяк уряд СРСР відмовився від пропозиції допомоги у відбудові за американським "планом Маршалла", то пошуки фінансування запланованих економічних проектів здійснювалися за рахунок внутрішніх резервів країни, у той час, як європейські країни, що зазнали менших руйнувань та мали більший економічний потенціал, не приховували проблем в усіх сферах життєдіяльності країн та використовували будь-які можливості для їх якнайшвидшого подолання. Керівництво СРСР весь тягар відбудовчого процесу переклало на плечі народу, не виключенням стала й фінансова сфера. Особливістю відбудовчого процесу економіки України було те, що відновлювалася вона не як самодостатня самостійна структура, а як частина загальної всесоюзної економіки. Головний акцент у процесі відновлення фінансової стабільності країни робився на заходах зі скорочення фінансування сільського господарства, соціальної сфери, легкої промисловості та режиму тотальної економії.

Не припиняв своєї дії і механізм "мобілізації коштів населення", запроваджений радянським урядом ще на початку війни. У травні 1946 р. запроваджено першу державну позику відбудові і розвитку народного господарства на суму 21,8 млрд крб., 1947 р. – другу позику на суму 22,5 млрд крб., 1948 р. – третю на 22,6 млрд крб., 1949 р. – четверту на 23,8 млрд крб., 1950 р. – п'яту на 27 млрд крб. (усі терміном на 20 років) [1, с. 21].

Необхідність переходу від нормованого постачання – до розгорнутої радянської торгівлі проголошена ще в четвертому п'ятирічному плані відновлення та розвитку народного господарства